

๔. การเจริญอิทธิบาทให้บรรลุฌาน

Cultivating the Path of Accomplishment and Meditative Absorptions

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

มนุษย์สามัญทั่วไป เมื่อทำกิจการงานใดๆ ย่อมมีปรารถนาความสำเร็จในสิ่งนั้นๆ ความสำเร็จเป็นภาวะจิตที่ปราศจากอุปสรรคในสิ่งที่ได้กระทำไป เพราะได้รับผลประโยชน์ตามที่คาดหวังเอาไว้ คือ เห็นความสำเร็จไว้ล่วงหน้าไว้ดีแล้ว จึงทำให้มีกำลังพลั้งใจและพลั้งกายทำให้กิจการงานนั้น ลุล่วงไปด้วยดี ในการปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน สิ่งที่คาดหวังอันเป็น “**ปรมัตตประโยชน์แห่งการปฏิบัติธรรม**” คือ “**นิพพาน**” นั่นคือ การเห็นอันยอดเยี่ยมในสิ่งที่ตนต้องประพฤติปฏิบัติธรรม พร้อมด้วยการเห็นข้อประพฤติปฏิบัติอันเยี่ยม คือ “**อริยมรรคมีองค์ ๘ แห่งมัชฌิมาปฏิปทา**” ที่ต้อง “**สหระคต-เกิดร่วม-เจือปน-สัมปยุตต์**” กับ “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” หมายถึง องค์ธรรมเครื่องเกื้อกูลความตรัสรู้หรืออริยมรรค ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “**อิทธิบาท ๔**” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ที่เป็นองค์ประกอบปัจจัยแห่งความสำเร็จในการเจริญฌาน “**รูปฌาน ๔**” ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “**อิทธิบาท ๔**” ทำให้เกิด (๑) “**สมาธิสามัญ**” คือ สมาธิแห่งความตั้งมั่นของจิตในเรื่องงานอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงเรื่องเดียว จนกระทั่งทำงานนั้นสำเร็จ (๒) “**ฌานสมาธิ**” คือ สมาธิที่เป็น “**อุปจารสมาธิ**” คือ สมาธิจนแน่นแนบ กับ “**อัปปนาสมาธิ**” คือ สมาธิแน่นสนิทเป็นอารมณ์เดียว อันประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ นั่นคือ “**อุเบกขา-เอกัคคตา**” ที่เป็นสมาธิที่เกิดในวิปัสสนา และเป็นจิตตวิปัสสนาในเวลาเดียวกัน ที่จะทำให้ “**สติบริสุทธิ**” เกิดปัญญารู้ทั่วถ้วน “**สัมปชัญญะบริสุทธิ**” จึงวางเฉยต่ออารมณ์ต่างๆ ที่เรียกว่า “**อุเบกขา**” ซึ่งเป็นเรื่อง “**สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ**” และ (๓) “**อิทธิบาทสมาธิ**” คือ สมาธิที่มุ่งหวังความสำเร็จในกิจการงานไม่ว่าทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม โดยเฉพาะ เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาทำลายกิเลสให้สำเร็จทั้ง ๔ ประการ ที่เรียกว่า “**วุฑฒิ ๔**” หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเจริญ ธรรมเป็นเหตุให้ถึงความเจริญ ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการบำเพ็ญเพียรภาวนา ได้แก่ (๑) “**สัพฺปฐิสสังเสวะ**” คือ คบหาสัตบุรุษ (๒) “**สัทธรรมสวนะ**” คือ ฟังสัทธรรม (๓) “**โยนิโสมนสิการ**” คือ ทำในใจโดยแยบคาย (๔) “**ธรรมานุธรรมปฏิบัติ**” คือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรม-โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในการเจริญภาวนา ยังต้องระพฤติปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดี ที่เรียกว่า “**ปราชญ์-ผู้รู้-สัตบุรุษ-บัณฑิต**” หรือ “**อริยบุคคล**” ผู้พร้อมด้วยปัญญาความรู้ อันเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ คือ มีทั้ง “**ปัญญา**” และ “**กรุณา**” และระพฤติตน “**บริสุทธิ**” [วิสุทธิ] ถ้าปฏิบัติธรรมแล้วไม่ต้องการคุณบทแห่งบุคคลดังกล่าวนี้ ก็คงไม่ใช่ทางแห่ง “**มัชฌิมาปฏิปทา-อริยมรรคมีองค์ ๘**” แน่นอน.

บทความที่ ๔ ประจำปี ๒๕๕๘ – การเจริญอิทธิบาทให้บรรลุฉันท

การเข้าถึงความหมายที่แท้จริงของธรรมนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ไม่เดินผิดทางในการปฏิบัติธรรมแห่ง “มัชฌิมาปฏิปทา” ที่ประกอบด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” อย่างเช่น หลักธรรม “อิทธิบาท ๔” ที่มุ่งเน้นถึงความสำเร็จแห่งกิจการงานทุกอย่าง ถ้าปราศจากหลักธรรมนี้แล้ว การบรรลุความสำเร็จย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ โดยเฉพาะ “สมาธิ” คือ ความตั้งมั่นแห่งจิตที่ปราศจากนิวรณ์ ที่ประกอบด้วย “องค์ฌาน-ฌานังคะ” จำนวน ๕ องค์ คือ “วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” และองค์ที่ ๖ คือ “อุเบกขา” ที่สัมปยุตต์กันในชุดหนึ่งๆ ให้กลายเป็น “ฌาน” ในแต่ละขั้น โดยนัย คือ “ฌาน-จตุกกนัย” [ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน] นั่นคือ ฌานขั้นแรกจะมีองค์ฌานครบทั้ง ๕ องค์ และฌานขั้นที่ ๒ จะละ “วิตก-วิจาร์” ฌานขั้นที่ ๓ จะละ “ปีติ” และ ฌานขั้นที่ ๔ จะละ “สุข” จะเหลือ “เอกัคคตา” คู่กับ “อุเบกขา” ในฌานแต่ละขั้นนั้น จะต้องประกอบด้วย “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” และ “ฌาน-ปัญจกนัย” [ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน-ปัญจฌาน] นั่นคือ ฌานแต่ละขั้นจะประกอบด้วย “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” ทุกขั้น ที่คู่กับการลดองค์ฌานลดทีละองค์ จนถึง “ปัจจยฌาน” จะเหลือ “เอกัคคตา” คู่กับ “อุเบกขา” ฉะนั้น “อิทธิบาท ๔” จะเป็นธรรมที่สัมปยุตต์กับธรรมอื่นของ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ที่ทำให้การเจริญสมถภาวนาประสบความสำเร็จถึง “จิตตสมาธิ” คือ “ฌานจิต” ได้ โดยเฉพาะ “จตุตถฌาน” [ฌานที่ ๔] อันเป็นสมาธิที่แน่วแน่สนิท คือ “อัปปนาสมาธิ” ที่ประกอบด้วย “อุเบกขา-เอกัคคตา” ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “จิตประภัสสร” ที่ปราศจากนิวรณ์แล้ว ให้พิจารณาถึงองค์ประกอบของ “อิทธิบาท ๔” ดังนี้

“อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ได้แก่

- (๑) “ฉันทะ” —ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป
- (๒) “วิริยะ” —ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่หือถอย
- (๓) “จิตตะ” —ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตผูกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ
- (๔) “วิมังสา” —ความไตร่ตรอง-ทบทวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

หมายเหตุ: นิยามความหมายของศัพท์บัญญัติ ดังนี้

- (๑) คำว่า “อิทธิ” หมายถึง ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง

- (๒) คำว่า “อิทธิบาท” หมายถึง เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ คือ “นามขันธ ๔” ของบุคคลผู้บรรลุลหณะเหล่านั้น
- (๓) คำว่า “เจริญอิทธิบาท” หมายถึง ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก
- (๔) คำว่า “ฉันทะ” หมายถึง ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม
- (๕) คำว่า “วิริยะ” หมายถึง การปรารถนาคความเพียรทางใจ การปรารถนาคความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ
- (๖) คำว่า “จิต” หมายถึง มโน มานัส หทัย ปันชระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน
- (๗) คำว่า “วิมังสา” หมายถึง ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประตู ปัญญาปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฎฐิ

วิธีเจริญอิทธิบาท ๔ [โดยย่อ บาทอภิญญาทั้ง ๖ ประการ เจริญให้มากทำให้อายุยืน ซึ่งเป็นขั้นตอนของการกำจัด “นิวรณ์ ๕-นิวรณ์ปกิเลส” และ “อุปกิเลส ๑๖-จิตตอุปกิเลส” รวมทั้ง “กิเลส ๑๐” ซึ่งเป็น “ปริยฎฐานกิเลส” คือ กิเลสอย่างกลาง ที่ต้องกำจัดด้วย “อธิจิตตสิกขา” คือ จิตอันขัง] ดังนี้

- (๑) ไม่ย่อหย่อนเกินไป “อิทธิบาท ๔” ประกอบด้วยความเกียจคร้าน สัมปยุตต์ด้วยความเกียจคร้าน
- (๒) ไม่ต้องประคองเกินไป “อิทธิบาท ๔” ประกอบด้วยอุทฺทัจจะ สัมปยุตต์ด้วยอุทฺทัจจะ [ฟุ้งซ่าน]
- (๓) ไม่หดหู่ในภายใน “อิทธิบาท ๔” ประกอบด้วยถีนมิทฺทระ สัมปยุตต์ด้วยถีนมิทฺทระ [ความว่างเหงา หวานอน]
- (๔) ไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก “อิทธิบาท ๔” พล่านไป ปรารถ “กามคุณ ๕” ในภายนอก ไม่เกิดสมาธิแห่งจิตที่ตั้งมั่นในอารมณ์เดียว คือ “สัมมาสมาธิ”
- (๕) มีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้า “เบื้องล่างฉันใด-เบื้องบนก็ฉันนั้น” และ “เบื้องบนฉันใด-เบื้องล่างก็ฉันนั้น” เช่น กายคตาสติ [อาการ ๓๒-ปฏิกุลมณสิกขา] รวมทั้ง “กลางวันฉัน

ใด-กลางคืนก็ฉันนั้น” และ “กลางคืนฉันใด-กลางวันก็ฉันนั้น” เกิดความรู้แจ้งแทงตลอด “ปฏิ
เวระ” ที่สว่างไสวแห่งจิต คือ อารมณ์แจ้งเห็นจริงด้วยปัญญาชัด

- (๖) จิตใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ “อาโลกสัญญา-ทิวาสสัญญา” [ความสำคัญ
ว่าแสงสว่าง ไม่ว่าหลับหรือลืมตาก็เห็นรูปเช่นเดียวกัน คือ เกิดความสว่างไสวไม่ว่าวันหรือคืน]
ดังเช่นบุคคลประเภทที่ ๔ “สว่างมา-สว่างไป” คือ สภาวะจิตไม่เกิดปัญญาที่บ หรือความทรมาน
ปัญญา แต่ “สะอาด-ส่องใส-เบิกบาน” คือ เป็นคนที่จิตใจสว่างไสวเกิดปัญญาแท้

อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาถึง “อิทธิบาท ๔” มีความสัมพันธ์ในการกำหนดความสำเร็จในกิจกับ “สมาธิ”
และ “ฌาน” ของฝ่ายสมถภาวนาโดยตรง คำว่า “สมาธิ” หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต
ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิ
นทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ โดยแยกออกเป็น ๔ ประการ (พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ -หน้าที่
๑๕๘-๒๑๒ FILE 78) ได้แก่

- (๑) การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “ฉันทสมาธิประธานสังขาร”
- (๒) การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “วิริยสมาธิประธานสังขาร”
- (๓) การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “จิตตสมาธิประธานสังขาร”
- (๔) การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “วิมังสาสมาธิประธานสังขาร”

(๑) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร

[ฉันทสมาธิ]

ถ้าโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรทำฉันทะให้เป็น-อธิบดี [ใหญ่ยิ่ง-ผู้เป็นใหญ่-ผู้เป็นหัวหน้า] แล้ว จึงได้-
สมาธิ ได้-เอกัคคตาแห่งจิต สมานนี้เรียกว่า “ฉันทสมาธิ” โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรนั้น (๑) ทำฉันทะ
ให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ป้องกัน-บาปอกุศลธรรมที่ยัง
ไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น (๒) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร
เพื่อ ละเว้น-บาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคอง
จิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ สร้าง-กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม
ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ความดำรงอยู่-ความไม่สาบสูญ-ความภิญโญ
ยิ่ง-ความไพบุลย์-ความเจริญ-ความบริบูรณ์-แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้
เรียกว่า “ประธานสังขาร” หมายถึง การปรารภความเพียรทางใจ-ความขะมักเขม้น-ความบากบั่น-
ความตั้งหน้า-ความพยายาม-ความอดสาหะ-ความทนทาน-ความเข้มแข็ง-ความหมั่น-ความก้าวไป
อย่างไม่ทอดอຍ-ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ-ความไม่ทอดทิ้งธุระ-ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี-
วิริยะ-วิริยินทรีย์-วิริยพละ-สัมมาวายามะ.

[ฉันทสมาธิฉาน]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฉาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่-
นิพพาน เพื่อประหาณ-**ทิฏฐิ** เพื่อบรรลु-**ปฐมภูมิ** สัจจจากกาม สัจจจาก-**อกุศลธรรม** ทั้งหลายแล้ว
บรรลु-**ปฐมฉาน** ประกอบด้วย **วิตก-วิจาร์-มีปัติ-และ-สุขอันเกิดแต่วิเวก** เป็น-**ทุกขาปฏิบัติทันทธา**
ภิญญา [๑. **ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา** คือ ปฏิบัติที่ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า ๒. **ทุกขาปฏิบัติ ขิป**
ปาภิญญา คือ ปฏิบัติที่ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓. **สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา** คือ ปฏิบัติที่ปฏิบัติ
ได้สะดวก แต่รู้ได้ช้า] อยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้น ย่อมเจริญอุทธีบาทอันประกอบด้วย “**ฉันทสมาธิ**
ปธานสังขาร”.

[ฉันททิธีบาท]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฉาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่-
นิพพาน เพื่อประหาณ-**ทิฏฐิ** เพื่อบรรลु-**ปฐมภูมิ** สัจจจากกาม สัจจจาก-**อกุศลธรรม** ทั้งหลายแล้ว
บรรลุ-**ปฐมฉาน** ประกอบด้วย **วิตก-วิจาร์-มีปัติ-และ-สุขอันเกิดแต่วิเวก** เป็น-**ทุกขาปฏิบัติทันทธา**
ภิญญา อยู่ ในสมัยใด “**ฉันทะ**” = ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด
ความพอใจในธรรม ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า “**ฉันททิธีบาท**”. ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า
ธรรมที่สัมปยุตด้วย “**ฉันททิธีบาท**”.

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี
เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย “**ฉันทะ-สมาธิ-อุทธีบาท-และ-ปธานสังขาร**” ดังกล่าวมานี้ ด้วย
เหตุนี้ จึงเรียกว่า “**ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้.

(๒) เจริญอุทธีบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

[วิริยสมาธิ]

ถ้าโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรทำความเพียรให้เป็น-**อธิบดี** แล้ว จึงได้-**สมาธิ** ได้-**เอกัคคตาแห่งจิต**
สมาธินี้เรียกว่า “**วิริยสมาธิ**” โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรนั้น (๑) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความ
เพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ **ป้องกัน-บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น** (๒) ทำ
ฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ **ละเว้น-บาปอกุศลธรรม**
ที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ
สร้าง-กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคอง
จิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ **ความดำรงอยู่-ความไม่สาบสูญ-ความภิญโญยิ่ง-ความไพบุลย์-ความ**
เจริญ-ความบริบูรณ์-แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า “**ปธานสังขาร**”

หมายถึง การปรารถนาความเพียรทางใจ-ความขะมักเขม้น-ความบากบั่น-ความตั้งหน้า-ความพยายาม-ความอดุสาหะ-ความทนทาน-ความเข้มแข็ง-ความหมั่น-ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย-ความไม่ทอดทิ้งกัน-ความไม่ทอดทิ้งธุระ-ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี-วิริยะ-วิริยอินทรีย์-วิริยพละ-สัมมวาายามะ.

[วิริยสมาธิฉาน]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนาเนี้ เจริญโลกุตตรฉาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่-นิพพาน เพื่อประหาณ-ทิฏฐิ เพื่อบรรลु-ปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจาก-อกุศลธรรม ทั้งหลายแล้ว บรรลु-ปฐมฉาน ประกอบด้วยวิตก-วิจาร-มีปีติ-และ-สุขอันเกิดแต่วิเวก เป็น-ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑา ภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “วิริยสมาธิปธานสังขาร”.

[วิริยอิทธิบาท]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนาเนี้ เจริญโลกุตตรฉาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่-นิพพาน เพื่อประหาณ-ทิฏฐิ เพื่อบรรลु-ปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจาก-อกุศลธรรม ทั้งหลายแล้ว บรรลु-ปฐมฉาน ประกอบด้วย วิตก-วิจาร-มีปีติและสุข-อันเกิดแต่วิเวก เป็น-ทุกขาปฏิบัติทาทัณฑา ภิญญา อยู่ในสมัยใด “วิริยะ” = การปรารถนาความเพียรทางใจ การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งกัน-ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมวาายามะ วิริยสัม โทษฉงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด เนี้เรียกว่า “วิริยอิทธิบาท”. ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วย “วิริยอิทธิบาท”.

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย “ฉันทะ-สมาธิ-อิทธิบาท-และ-ปธานสังขาร” ดังกล่าวมานี้ ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุเนั้นจึงเรียกว่า “ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร” ด้วยประการฉะนี้.

(๓) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

[จิตตสมาธิ]

ถ้าโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรทำจิตให้เป็น-อธิบดี แล้ว จึงได้-สมาธิ ได้-เอกัคคตาแห่งจิต สมาธิเนี้ เรียกว่า จิตตสมาธิ. โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรเนั้น (๑) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารถนาความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ป้องกัน-บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น (๒) ทำฉันทะ

ให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ละเว้น-บาปอกุศลธรรมที่
เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ
สร้าง-กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคอง
จิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ความดำรงอยู่-ความไม่สาบสูญ-ความภิญโญยิ่ง-ความไพบูรณ์-ความ
เจริญ-ความบริบูรณ์-แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า “**ปธานสังขาร**”
หมายถึง การปรารภความเพียรทางใจ-ความขะมักเขม้น-ความบากบั่น-ความตั้งหน้า-ความ
พยายาม-ความอดสาหัส-ความทนทาน-ความเข้มแข็ง-ความหมั่น-ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย-
ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ-ความไม่ทอดทิ้งธุระ-ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี-วิริยะ-วิริยินทรีย์-
วิริยพละ-สัมมาวายามะ.

[จิตตสมาธิมาน]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรมาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่-
นิพพาน เพื่อประหาณ-ทิฏฐิ เพื่อบรรลु-ปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจาก-อกุศลธรรม ทั้งหลายแล้ว
บรรลุ-ปฐมมาน ประกอบด้วย วิตก-วิจารณ์-มีปีติ-และ-สุขอันเกิดแต่วิเวก เป็น-ทุกขาปฏิบัติทาทันธา
ภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “**จิตตสมาธิปธานสังขาร**”.

[จิตตอิทธิบาท]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรมาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่-
นิพพาน เพื่อประหาณ-ทิฏฐิ เพื่อบรรลุ-ปฐมภูมิ สัจจจากาม สัจจจาก-อกุศลธรรม ทั้งหลายแล้ว
บรรลุ-ปฐมมาน ประกอบด้วย วิตก-วิจารณ์-มีปีติ-และ-สุขอันเกิดแต่วิเวก เป็น-ทุกขาปฏิบัติทาทันธา
ภิญญา อยู่ในสมัยใด “**จิต-จิตต์**” = มโน มานัส-มานสิ หทัย ปันทระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิ
ญาณ วิญญานขันธ มโนวิญญานธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า “**จิตตอิทธิบาท**. ธรรมทั้งหลายที่เหลือ
เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วย **จิตตอิทธิบาท**”.

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี
เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย “**ฉันทะ-สมาธิ-อิทธิบาท-และ-ปธานสังขาร**” ดังกล่าวมานี้
ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้.

(๔) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร

[วิมังสาสมาธิ]

ถ้าโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรทำปัญญาให้เป็น-อธิบดี แล้ว จึงได้-สมาธิ ได้-เอกกตาแห่งจิต สมานนี้ เรียกว่า วิมังสาสมาธิ. โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรนั้น (๑) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ป้องกัน-บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น (๒) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ละเว้น-บาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ สร้าง-กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อ ความดำรงอยู่-ความไม่สาบสูญ-ความภิญโญยิ่ง-ความไพบูรณ์-ความเจริญ-ความบริบูรณ์-แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า “ประธานสังขาร” หมายถึง การปรารภความเพียรทางใจ-ความขะมักเขม้น-ความบากบั่น-ความตั้งหน้า-ความพยายาม-ความอุตสาหะ-ความทนทาน-ความเข้มแข็ง-ความหมั่น-ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย-ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ-ความไม่ทอดทิ้งธุระ-ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี-วิริยะ-วิริยอินทรีย์-วิริยผละ-สัมมาวายามะ.

[วิมังสาสมาธิฉาน]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฉาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่-นิพพาน เพื่อประหาณ-ทิฏฐิ เพื่อบรรลु-ปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจาก-อกุศลธรรม ทั้งหลายแล้ว บรรลุ-ปฐมฉาน ประกอบด้วย วิตก-วิจาร์-มีปีติ-และ-สุขอันเกิดแต่วิเวก เป็น-ทุกขาปฏิบัติทันทธา ภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย “วิมังสาสมาธิประธานสังขาร”.

[วิมังสิทธิบาท]

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรในศาสนานี้ เจริญ โลกุตตรฉาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่-นิพพาน เพื่อประหาณ-ทิฏฐิ เพื่อบรรลุ-ปฐมภูมิ สัจจจากกาม สัจจจาก-อกุศลธรรม ทั้งหลายแล้ว บรรลุ-ปฐมฉาน ประกอบด้วย วิตก-วิจาร์-มีปีติ-และ-สุขอันเกิดแต่วิเวก เป็น-ทุกขาปฏิบัติทันทธา ภิญญา อยู่ในสมัยใด “ปัญญา” = กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประดัก ปัญญา ปัญญาอินทรีย์ ปัญญาผละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ชัมม

วิจัยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า “**วิมังสิทธิบาท**”. ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วย “**วิมังสิทธิบาท**”.

โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วย “**ฉันทะ-สมาธิ-อิทธิบาท-และ-ปธานสังขาร**” ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “**ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร**” ด้วยประการฉะนี้.

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรม โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ยังต้องพิจารณาถึง การเจริญอิทธิบาทยัง (๑) ทำ “**อุทธีให้บริบูรณ์**” และ (๒) ทำให้บรรลุถึง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**” ได้ด้วย รวมทั้ง (๓) ทำให้ถึง “**สภาวะความเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ**” และ (๔) “**ทำให้อายุยืน**” อีกประการหนึ่ง (พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ -หน้าที่ ๑๒๑-๑๓๐ FILE 31) ดังนี้

(๑) เจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว ทำอุทธีให้บริบูรณ์ได้

[๑๑๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ยังอุทธีให้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้นยังอุทธีให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญกระทำให้มากซึ่ง “**อิทธิบาท ๔**” สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักยังอุทธีให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ย่อมยังอุทธีให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญกระทำให้มากซึ่ง “**อิทธิบาท ๔**” สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ย่อมยังอุทธีให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ย่อมยังอุทธีให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญกระทำให้มากซึ่ง “**อิทธิบาท ๔**”.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วย **ฉันทสมาธิ** และ **ปธานสังขาร** ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วย “**วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิ**” และ “**ปธานสังขาร**”.

[๑๑๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ยังอุทธีให้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ยังอุทธีให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญกระทำให้มากซึ่ง “**อิทธิบาท ๔**” เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักยังอุทธีให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น จักยังอุทธีให้สำเร็จบริบูรณ์ก็เพราะเจริญกระทำให้มากซึ่ง “**อิทธิบาท ๔**” เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งใน

ปัจจุบัน ย่อมยังฤทธิ์ให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น จักยังฤทธิ์ให้สำเร็จได้
บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่ง “อิทธิบาท ๔” เหล่านี้แล.

(๒) เจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว ทำให้บรรลุถึง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ”

[๑๑๑๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาลกระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-
ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะ
อาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**”
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ภิกษุ
ทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะ
ทั้งหลายสิ้นไป ด้วย ปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่ง “**อิทธิบาท
๔**” เหล่านี้แล ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน กระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**” อัน
หาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ภิกษุ
ทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะ
ทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่ง “**อิทธิ
บาท ๔**”.

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วย **ฉันทสมาธิ** และ **ปธาน
สังขาร** ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วย **วิริยสมาธิ-จิตตสมาธิ-วิมังสาสมาธิ**-และ-**ปธานสังขาร**.

[๑๑๑๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาลกระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-
ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะ
อาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่ง
“**อิทธิบาท ๔**” เหล่านี้แล ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-
ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง “**เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ**” อันหาอาสวะมิได้ เพราะ
อาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่ง

“อิทธิบาท ๔” เหล่านี้แล ภิภุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในปัจจุบัน กระทำให้แจ้งซึ่ง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ภิภุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่ง “อิทธิบาท ๔” เหล่านี้แล.

(๓) เจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว ทำให้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ

[๑๑๘] ภิภุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วย **ฉันทสมาธิ** และ **ปธานสังขาร** ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วย **วิริยสมาธิ-จิตตสมาธิ-วิมังสาสมาธิ**-และ-**ปธานสังขาร**.

คู่ก่อนภิภุทั้งหลาย “อิทธิบาท ๔” เหล่านี้แล เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง “อิทธิบาท ๔” เหล่านี้แล เขาจึงเรียก “ตถาคต” ว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”.

(๔) เจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว ทำให้อายุยืน

[๑๑๙] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตแล้ว เวลาปัจฉิมกัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ตรัสเรียกท่านพระอานนท์ มาตรัสว่า คู่ก่อนอานนท์ เธอจงถือเอาผ้าสีทนะ เราจะเข้าไปยังป่าวาลเจดีย์ เพื่อพักผ่อนในตอนกลางวัน ท่านพระอานนท์ทุลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถือผ้าสีทนะตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์.

[๑๒๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังป่าวาลเจดีย์ประทับนั่งบนอาสนะที่ท่านพระอานนท์ปูถวาย ส่วนท่านพระอานนท์ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คู่ก่อนอานนท์ กรุงเวสาลีเป็นที่น่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ พุทุตตเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ สารันทเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ “อิทธิบาท ๔”.

“อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นคฤชยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง ให้
คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ประรภคิแล้ว ผู้นั้น เมื่อจำนงอยู่พึงดำรงอยู่ได้กัปหนึ่ง หรือเกินกว่ากัป
หนึ่ง”

“ดูก่อนอานนท์ **“อิทธิบาท ๔”** อันตถาคตเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นคฤชยาน
กระทำให้เป็นที่ตั้ง ให้คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ประรภคิแล้ว ตถาคตนั้น **เมื่อจำนงอยู่ พึงดำรง
อยู่ได้กัปหนึ่งหรือเกินกว่ากัปหนึ่ง”**.

[๑๑๒๕] แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอัน โอฬาร กระทำโอภาสอัน โอฬารอย่างนี้
ท่านพระอานนท์ก็มีอาการรู้ทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ
พระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัปหนึ่ง ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัปหนึ่ง เพื่อ
ประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ เพราะอุกมารเข้าดลใจ**.

[๑๑๒๖] แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์
เมืองเวสาลีเป็นที่น่ารื่นรมย์ ... ตถาคตนั้น **เมื่อจำนงอยู่พึงดำรงอยู่ได้กัปหนึ่งหรือเกินกว่ากัปหนึ่ง**.

[๑๑๒๗] แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอัน โอฬาร กระทำโอภาสอัน โอฬารอย่างนี้
ท่านพระอานนท์ก็มีอาการรู้ทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้า. . . **เพราะอุกมารเข้าดลใจ**.

[๑๑๒๘] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ ว่า **“เธอจงไปเถิด อานนท์ เธอรู้
กาลอันควรในบัดนี้เถิด”** ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลุกจาก
อาสนะถวายนั่งคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว ไปนั่ง ณ โคนไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่
ไกล.

[๑๑๒๙] ครั้งนั้น มารผู้มีบาป เมื่อท่านพระอานนท์หลีกไปแล้วไม่นาน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
เจ้าถึงที่ประทับ แล้วยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้าจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลา
ปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า**

“ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุสาวกของเราจักยังไม่เลียบแหลม ไม่ได้รับแนะนำ ไม่แก้อ้วก้ำ ไม่เป็น พหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียน กับอาจารย์ตนแล้วยังบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายไม่ได้ยังแสดง ธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรีปวาท [อ่านว่า “ปะ-รับ-ปะ-วาด” หมายถึง คำกล่าวของคนพวกอื่นหรือ ลัทธินอื่น คำกล่าว โทษคัดค้าน ได้แย้งของคนพวกอื่น] ที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น”

ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็บัดนี้ ภิกษุสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เลียบแหลมแล้ว ได้รับ แนะนำแล้ว แก้อ้วก้ำ [เวสัชชชะ – มั่นใจในตนเองอย่างอาจหาญ ไม่ครั่นคร้าม] เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน แล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้งเปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรีปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรม [ความรู้แจ้งแทงตลอดในธรรม = ปฏิเวชะ] ได้ ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานใน บัดนี้เถิด **บัดนี้ เป็นในเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.**

[๑๑๓๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุณีสาวิกาของเราจักยังไม่เลียบแหลม. . . ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ ภิกษุณีผู้เป็นสาวิกาของ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เลียบแหลมแล้ว. . . แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรีปวาทที่บังเกิดขึ้นให้ เรียบร้อยโดยสหธรรม [ผู้จำแนกแจกธรรมทั้งหลายได้] ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระ ภาคเจ้าจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด **บัดนี้ เป็นเวลา ปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.**

[๑๑๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป อุบาสก ฯลฯ อุบาสิกาสาวิกาของเราจักยังไม่เลียบแหลม ไม่ได้รับแนะนำ ไม่แก้อ้วก้ำ ไม่เป็น พหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับ อาจารย์ของตนแล้ว ยังบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดง ธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรีปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด เราจักยังไม่ ปรินิพพาน เพียงนั้น ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสิกาสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เลียบแหลมแล้ว ได้รับแนะนำแล้ว แก้อ้วก้ำ เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรีปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อย

โดยสัทธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ในบัดนี้เถิด ขอพระ
สุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด **บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.**

[๑๑๓๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคำรสนี้ไว้ว่า คู่ก่อนมารผู้มีบาป
พรหมจรรย์ของเรา จักยังไม่สมบูรณ์ แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา [มันคง]
จนกระทั่งพวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์แล้ว แพร่หลาย กว้างขวาง รู้
กันโดยมาก แน่นหนา [มันคง] จนกระทั่งพวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว [สตุถา เทวมนุสสุ
สาวนํ] คือ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด **บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า.**

[๑๑๓๓] เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า คู่ก่อนมารผู้มีบาป ท่าน
จงมีความขวนขวายน้อยเถิด **การปรินิพพานแห่งตถาคตจักมีในไม่ช้า แต่นี้ล่วงไปอีก ๓ เดือน
ตถาคตจักปรินิพพาน.**

[๑๑๓๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาล
เจดีย์ และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ และเกิดชน
พองสยองกล้าน่าฟังกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น.

[๑๑๓๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลา
นั้น ความว่า **มุนี เมื่อเทียบเคียงนิพพาน และภพได้ปลงเสียแล้วซึ่งกรรมอันปรุงแต่งภพ ยินดีแล้ว
ในภายใน มีจิตตั้งมั่นแล้ว ได้ทำลายแล้วซึ่งขันธ์ คือ กิเลสอันเกิดในตนเปรียบดังกระแจะ.**

กล่าวโดยสรุป การทำให้อายุยืนเพิ่มขึ้นนั้น เกี่ยวข้องกับภารกิจที่ยิ่งใหญ่เป็นประโยชน์มหาศาล มี
ผู้ที่จะได้รับประโยชน์แสดงเจตจำนง [ความมุ่งหมายตั้งใจ] ขอให้อายุยืนด้วยอีกองค์ประกอบ
ปัจจัยหนึ่ง และตัวผู้จะมีอายุยืนก็เป็นฝ่ายเจริญ “อิทธิบาท ๔” อีกองค์ประกอบปัจจัยหนึ่ง
เช่นกัน ถ้าเป็นคนที่ไม่ได้ทำประโยชน์อะไรที่ยิ่งใหญ่ สวดเจริญ “อิทธิบาท ๔” แล้ว ย่อมไม่
เกิดผลอะไรมาคั่งใจนึกคิดที่จะได้ มีฉะนั้น พวกลัทธิขโมยน้อย พวกกันเจริญ “อิทธิบาท ๔”
พวกกันลักขโมยสำเร็จทุกครั้ง แถมยังมีอายุยืนกว่าพวกเจ้าทรัพย์แล้ว ชาวบ้าน พ่อค้าแม่ค้าย่าน
ตลาด จะทำอะไรดี ฉะนั้น ปราภฏการณ์นี้ คงน่าพิลึกกึกกือ ข้อกระทู้นี้ไม่เป็นจริงแน่นอน

ดังนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติธรรม-โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ไม่สามารถเจริญ “อิทธิบาท ๔” ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเกิดสมาธิที่ตั้งมั่นจิตชอบนั้น คงจะสมบูรณ์มีผลสัมฤทธิ์ได้ยาก และมักจะเป็น “มิจจาสมาธิ” มากกว่า ที่สนับสนุนพวกอกุศลกรรม เปรียบเสมือนการทำความดีก็ดีไม่ถึงที่สุด ไปได้ครึ่งๆ กลางๆ ก็ล้มสลายผลจากความดีนั้นไปเสีย เพราะความตั้งใจไม่เด็ดเดี่ยวอย่างแท้จริง ไม่มั่นใจในวิธีหรือแนวทางของการกระทำ โดยเฉพาะ เข้าไม่ถึง “อริยมรรคมีองค์ ๘” ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรม-โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร จะต้องเป็นผู้ใฝ่รู้ ผู้คงแก่เรียน ในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับ “ข้อประพฤติปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง” รู้จักหาเหตุผลและพัฒนากระบวนการคิดอย่างสร้างสรรค์ คือ “โยนิโสมนสิการ” ในธรรมทั้งหลายอย่างสม่ำเสมอ สืบเนื่องกันเป็นนิรันดร์ การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องในการพัฒนาจิตใจตนเองนั้น ย่อมเกิด “ธรรมสมาธิ ๕” อันนำไปสู่การพัฒนาสมาธิใน “รูปฌาน ๔” และ “อรูปฌาน ๔” นั่นคือ “ฌานสมาบัติ-สมาบัติ ๘” ซึ่งเป็นด่านแรกที่สำคัญที่สุดในการเจริญภาวนาหรือการปฏิบัติธรรม [นั่งสมาธิ] ฉะนั้น “ทักษะการอ่าน” จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการค้นคว้าศึกษาพระธรรม จากสื่อความรู้ต่างๆ มากมายในปัจจุบัน ที่นอกเหนือจาก “การฟังธรรม-ธรรมสวนะ-ธัมมัสสวนะ” หมายถึง การหาความรู้ความเข้าใจในหลักความจริงความถูกต้องดีงาม ด้วยการเล่าเรียน อ่านและสดับฟัง การศึกษาหาความรู้ที่ปราศจากโทษ จากสื่อหรือผู้รู้แห่งสัตบุรุษ และ “การสนทนาธรรม-ธรรมสากัจฉา” หมายถึง การสนทนากันในทางธรรมกับกัลยาณมิตรผู้มีปัญญามาก [ปัญญาพาหุละ] ที่เรียกว่า “บัณฑิต” [ปญฺชิตฺโต] เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาทำลายกิเลส ๔ ประการ ได้แก่ สัมปยุตตสังเสวะ ๑ สัทธรรมสวนะ ๑ โยนิโสมนสิการ ๑ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ๑

อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติธรรมนั้น เพื่อให้เกิดปัญญาใน “ความเป็นบัณฑิต” [ปญฺชิตฺโต] ให้พิจารณาถึงเหตุให้เป็นบัณฑิตจะประกอบด้วยปัจจัย ๔ ประการ ดังนี้

- (๑) ความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ
- (๒) ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ
- (๓) ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจสุมุขบาท
- (๔) ความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ [เหตุที่เป็นไปได้] และอฐานะ [เหตุที่เป็นไปไม่ได้]

นอกจากนี้ คำว่า “บัณฑิต” ยังหมายถึง “ผู้มีปัญญามาก” [มหาปญฺญ โย] นั้น จะมีความต่างกันแห่งปัญญามากใน ๖ ประการ เปรียบเทียบกับ (๑) ปัญญาของพระเสาะ ๖ จำพวกและของกัลยาณปุถุชน ย่อมถึงความไพบูลย์ และ (๒) ปัญญาของพระอรหันต์ เป็นปัญญาไพบูลย์ นี้เป็นความไพบูลย์แห่งปัญญา มีดังต่อไปนี้

(๑) ปัญญามาก

[๑. ปัญญาพาหุละ-ผู้มีปัญญามาก ๒. มหาปัญญา-ผู้มีปัญญาใหญ่ ๓. ลหุปัญญา-ผู้มีปัญญาพละ]

ชื่อว่า ปัญญามาก เพราะกำหนดถือเอาคุณคือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ฐานะและอฐานะ สมาบัติเป็นเครื่องอยู่ อริยสังข จั สติปัญฐาน สัมมปชาน อธิชบาท อินทรีย์ พละ โพชฃงค์มาก อริยมรรค สามัญญผล อภิญญา นิพพานอันเป็นปรมัตถ์

(๒) ปัญญากว้าง

[๑. วินูลปัญญา-ผู้มีปัญญากว้างขวาง ๒. ปุญปัญญา-ผู้มีปัญญาแน่นหนา ๓. กัมภีรปัญญา-ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ๔. อัศสามันตปัญญา-ผู้มีปัญญาไม่ใกล้]

ชื่อว่า ปัญญากว้าง เพราะญาณ [ปัญญา] กว้างเป็นไปในขั้น ๕ ธาตุ ๑๘ อายุตนะ ๑๒ ปฏิจสมุปบาท สุนฺญตา ปฏิสัมภทา [อรรถ-ธรรม-นิรุตติ-ปฏิภาณ] ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ฐานะและมีฐานะ สมาบัติเครื่องอยู่ อริยสังข จั สติปัญฐาน สัมมปชาน อธิชบาท อินทรีย์ พละ โพชฃงค์ อริยมรรค สามัญญผล อภิญญา นิพพานอันเป็นปรมัตถ์ และล่วงธรรมอันทั่วไปแก่ชน

(๓) ปัญญาร่าเริง

[๑. หาสปัญญา-ผู้มีปัญญาร่าเริง]

ชื่อว่าปัญญาร่าเริง เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้มากด้วยความร่าเริง มากด้วยความรู้ มากด้วยความยินดี มากด้วยความปราโมทย์ บำเพ็ญศีลบำเพ็ญ อินทรีย์สังวร บำเพ็ญ โภชเนมัตตัญญตา ฆาคริยานุโยค ศีลขั้น สสมาธิขั้น ปัญญาขั้น วิมุตติขั้น วิมุตติญาณทัสสนขั้น เป็นผู้มากด้วยความปราโมทย์ รู้แจ้งฐานะและมีฐานะ เป็นผู้มากด้วยความร่าเริงบำเพ็ญสมาบัติเป็นเครื่องอยู่ให้บริบูรณ์ เป็นผู้มากด้วยความร่าเริงแทงตลอดอริยสังข พร้อมยังสติปัญฐาน สัมมปชาน อธิชบาท อินทรีย์ พละ โพชฃงค์ อริยมรรค ให้เจริญ เป็นผู้มากด้วยความร่าเริง ทำให้แจ้งสามัญญผล เพราะแทงตลอดอภิญญาทั้งหลาย ผู้มากด้วยความร่าเริง มากด้วยความรู้ ความยินดีและความปราโมทย์ กระทำให้แจ้งพระนิพพานอันเป็นปรมัตถ์

(๔) ปัญญาว่างไว

[๑. ขวนปัญญา-ผู้มีปัญญาเล่นไป ๒. สัมปัญญา-ผู้มีปัญญาเร็ว]

ชื่อว่า ปัญญาว่างไว เพราะเล่นไปเร็ว ยังรูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน หรือรูปอยู่ในที่ใกล้ทั้งหมด โดยความเป็นของไม่เที่ยง เพราะเล่นไปเร็วโดยความเป็นทุกข์ เพราะเล่นไปสู่เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สู้วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ทั้งมวลโดยความเป็นของไม่เที่ยงโดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา เพราะเล่นไปเร็วยังจักขุ จักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย มโน [อายตนะภายใน ๖] รูปะ สัทตะ คันธะ รสชะ โยภูฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ [อายตนะภายนอก ๖] อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อูปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ [ปฏิจจสมุปบาท ๑๒] ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา เพราะเล่นไปเร็วในนิพพาน อันเป็นที่ดับรูป เพราะใคร่ครวญพิจารณาทำให้แจ้ง ทำให้เด่นชัดว่า ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า นำกลัว ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะอรรถว่าไม่มีแก่นสาร เพราะเล่นไปเร็วในพระนิพพานอันเป็นที่ดับชรามรณะ โดยทำให้แจ้งชัดว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย มโน [อายตนะภายใน ๖] รูปะ สัทตะ คันธะ รสชะ โยภูฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ [อายตนะภายนอก ๖] อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อูปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ [ปฏิจจสมุปบาท ๑๒] ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป เพราะเล่นไปเร็วในพระนิพพานอันเป็นที่ดับชรามรณะ โดยใคร่ครวญ พิจารณา ทำให้แจ้ง ทำให้เด่นชัดว่า รูป ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย มโน [อายตนะภายใน ๖] รูปะ สัทตะ คันธะ รสชะ โยภูฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ [อายตนะภายนอก ๖] อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อูปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ [ปฏิจจสมุปบาท ๑๒] ไม่เที่ยง อันปัจจยปรุ้งแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความคลายกำหนดเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา.

(๕) ปัญญาคม

[๑. ติกขปัญญา-ผู้มีปัญญาคมกล้า ๒. ภูริปัญญา-ผู้มีปัญญาคั่งแผ่นดิน]

ชื่อว่าปัญญาคม เพราะตัดกิเลสได้เร็ว เพราะไม่ให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ที่ให้เกิดขึ้นแล้ว อาศัยอยู่ ไม่ให้อกุศล ธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วๆ เล่าๆ ไม่ให้ราคะ โทสะ โมหะ

โกธะ อุปนาหะ มัถะ ปลาสะ มัจฉริยะ มายา สาไถย ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมา
ทะ กิลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง กรรมอันนำไปสู่ภพทั้งปวง อาศัยอยู่คือ ละ
เว้น ได้แก่ บรรเทา หมายความว่า ทำให้มีที่สุด ให้ถึงความไม่มี. ชื่อว่าปัญญาคม เพราะ
อริยมรรค ๔ สามัญผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ และอภิญญา ๖ ย่อมเป็นอันบุคคลนี้บรรลุแล้ว คือ ทำ
ให้แจ้งแล้ว ได้แก่ ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาในอาสนะเดียว

(๖) ปัญญาหลักแหลม

[๑. คัมภีร์ปัญญา-ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ๒. นิพเพทิกปัญญา-ผู้มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส]

ชื่อว่า ผู้มีปัญญาหลักแหลม เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากด้วยความหวาดเสียว ความ
สะดุ้ง ความรำคาญ ความไม่ยินดี ความไม่ยินดียิ่ง ในสังขารทั้งปวง เมินหน้าไม่ยินดีในสังขาร
ทั้งปวง ย่อมเจาะ คือ ทำลายกอง โลภะที่ไม่เคยเจาะไม่เคยทำลายมาก่อน ทำลายกองโทสะ กอง
โมหะ โกธะ. อุปนาหะ มัถะ ปลาสะ มัจฉริยะ มายา สาไถย ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ
มทะ ปมาทะ กรรมที่จะให้ไปสู่ภพทั้งหมด ที่ยังไม่เคยทำลายมาก่อน

ฉะนั้น “อิทธิบาท ๔” เป็นองค์ธรรมที่ทำหน้าที่สัมปยุตต์กับ “ฉานธรรมแห่งสมถภาวนา” เพื่อให้ผู้ปฏิบัติ
ธรรม-โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร สามารถสำเร็จบรรลุคุณธรรมนี้ได้ คือ การชำระล้างให้จิตใจสะอาด บริสุทธิ์
ผ่องแผ้ว สดใส เบิกบาน ปราศจากนิรโทษและอุปกิเลสทั้งหลาย ซึ่งเกี่ยวข้องกับ “ธรรมสมาธิ ๕” และ “องค์
ฉาน-ฉานังคะ” ทั้ง ๖ องค์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ธรรมสมาธิ ๕” หมายถึง ธรรมที่ทำให้เกิดความมั่นใจในธรรม เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติธรรม
ถูกต้อง กำจัดความข้องใจสงสัยเสียได้ เมื่อเกิด “ธรรมสมาธิ” คือ ความมั่นใจในธรรม ก็จะเกิด “จิตต
สมาธิ” ตามมา คือ ความตั้งมั่นของจิต ต้องเจริญพร้อม “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ได้แก่

- (๑) “ปราโมทย์” —ความชื่นบานใจ-ราเริงสดใส-ปรีดายินดี [= ภาวะจิตพื้นฐานในฉาน]
- (๒) “ปีติ” —ความอิมใจ-ความปลื้มใจ [= องค์ฉาน]
- (๓) “ปัสสัทธิ” —ความสงบเย็นกายใจ-ความผ่อนคลายรื่นสบาย [= โพชฃงค์-องค์การตรัสรู้]
- (๔) “สุข” —ความรื่นใจไร้ความข้องขัด [= องค์ฉาน]
- (๕) “สมาธิ” —ความสงบจิตตั้งมั่นสนิท-ไม่มีสิ่งรบกวนร้าวระคาย [= องค์ฉาน-โพชฃงค์-องค์การ
ตรัสรู้]

“องค์ฌาน ๖-ฌานังคะ” หมายถึง องค์ธรรมทั้งหลายที่ประกอบกันเข้าเป็นฌานขั้นหนึ่งๆ หรือ “อารมณ์แห่งกรรมฐาน” ที่เกิดขึ้นขณะมโนการกรรมฐานหนึ่งๆ ได้แก่

- (๑) “วิตก” —ความตรึก ความตริตริก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ การปักจิตลงสู่อารมณ์
- (๒) “วิจาร์” —ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณาความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์การพิจารณาอารมณ์ การตามพินอารมณ์
- (๓) “ปีติ” —ความอิมใจ ความปราโมทย์-ปรีดาปราโมทย์ ความยินดียิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความตื่นเต้น ความที่จิตชื่นชมยินดี ความดื่มด่ำในใจ ซึ่งเอบอบไปทั่วสรรพางค์
- (๔) “สุข” —ความสบายใจ ความสุขทางใจ ความสุขจำขึ้นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง ความเสวยอารมณ์ที่สบาย เป็นสุขอันเกิดแต่ “เจโตสัมผัส-มโนสัมผัส” [ความกระทบทางใจ = ใจ-ธรรมารมณ์-มโนวิญญูณ] กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส
- (๕) “อุเบกขา” —ความมีจิตเรียบสมคูลเป็นกลาง ความวางจิตเป็นกลางที่ลงตัวสนิท ความสบายทางใจก็ไม่ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส
- (๖) “เอกัคคตา” —การตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไปภาวะที่จิตตั้งเรียบสงบแน่วไม่ฟุ้งซ่านอยู่ในอารมณ์อันเดียว “*ความสงบอินทรีย์*” คือ “สมาธิอินทรีย์-สมาธิพละ-สัมมาสมาธิ”

“ฌาน-จตุกกนัย” หมายถึง ภาวะจิตที่เพ่งรูปธรรมเป็นอารมณ์จนแน่วแน่ ฌานที่เป็นรูปาวจร ได้แก่

- (๑) “ปฐมฌาน-ฌานที่ ๑” มีองค์ ๕ คือ วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๒) “ทุติยฌาน-ฌานที่ ๒” มีองค์ ๓ คือ ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๓) “ตติยฌาน-ฌานที่ ๓” มีองค์ ๒ คือ สุข-เอกัคคตา
- (๔) “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา-เอกัคคตา

“ฌาน-ปัญจกนัย” หมายถึง ภาวะจิตที่เพ่งรูปธรรมเป็นอารมณ์จนแน่วแน่ ฌานที่เป็นรูปาวจร ได้แก่

- (๑) “ปฐมฌาน-ฌานที่ ๑” มีองค์ ๕ คือ วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๒) “ทุติยฌาน-ฌานที่ ๒” มีองค์ ๔ คือ วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๓) “ตติยฌาน-ฌานที่ ๓” มีองค์ ๓ คือ ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๔) “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” มีองค์ ๒ คือ สุข-เอกัคคตา
- (๕) “ปัญจฌาน-ฌานที่ ๕” มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา-เอกัคคตา

อนึ่ง ในการจำแนกตามออกเป็น ๕ ชั้น นั้น เพื่อระบุระดับคุณภาพของจิตตาม “รูปาวจรจิต ๑๕” หมายถึง จิตอันเป็นไปใน “รูปภูมิ-รูปาวจรภูมิ” คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป หรือชั้นของพวกที่ได้รูปฌาน ดังนี้

(๑) “รูปาวจรกุศลจิต ๕” คือ กุศลจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงรูปฌาน

- (๑) ปฐมฌานกุศลจิต — ที่ประกอบด้วย วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๒) ทุตติยฌานกุศลจิต — ที่ประกอบด้วย วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๓) ตติยฌานกุศลจิต — ที่ประกอบด้วย ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๔) จตุตถฌานกุศลจิต — ที่ประกอบด้วย สุข-เอกัคคตา
- (๕) ปัญจฌานกุศลจิต — ที่ประกอบด้วย อุเบกขา-เอกัคคตา

(๒) “รูปาวจรวิบากจิต ๕” คือ วิบากจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ ได้แก่ จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล

- (๑) ปฐมฌานวิบากจิต — ที่ประกอบด้วย วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๒) ทุตติยฌานวิบากจิต — ที่ประกอบด้วย วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๓) ตติยฌานวิบากจิต — ที่ประกอบด้วย ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๔) จตุตถฌานวิบากจิต — ที่ประกอบด้วย สุข-เอกัคคตา
- (๕) ปัญจฌานวิบากจิต — ที่ประกอบด้วย อุเบกขา-เอกัคคตา

(๓) “รูปาวจรกิริยาจิต ๕” คือ กิริยาจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ ได้แก่ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำ รูปาวจรกุศล

- (๑) ปฐมฌานกิริยาจิต — ที่ประกอบด้วย วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๒) ทุตติยฌานกิริยาจิต — ที่ประกอบด้วย วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๓) ตติยฌานกิริยาจิต — ที่ประกอบด้วย ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๔) จตุตถฌานกิริยาจิต — ที่ประกอบด้วย สุข-เอกัคคตา
- (๕) ปัญจฌานกิริยาจิต — ที่ประกอบด้วย อุเบกขา-เอกัคคตา

ในการปฏิบัติธรรมนั้น ให้คำนึงพิจารณาถึงการเจริญ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔-สัมมปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พลัง ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมรรค ๘ นั้นคือ ควรศึกษารายละเอียดเป็นกรณีพิเศษ ถึงอิทธิพลที่เป็นผลกระทบต่อการเจริญภาวนา ได้แก่ (๑) “สมถภาวนา” กับ (๒) “วิปัสสนาภาวนา” ซึ่งมีผลตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดในการปฏิบัติธรรม ดังนี้

- (๑) “**สติปัฏฐาน ๔**” คือ เริ่มต้นปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสติให้ชัดและมั่นคง เป็นการเริ่มระลึกอยู่เนืองๆ ในการพิจารณาหรือมนสิการในสภาวะธรรม ที่เรียกว่า “**อนุปัสสนา**” ที่เป็นที่ตั้งแห่งสติ [สติปัฏฐาน] ได้แก่ “**กายานุปัสสนา-เวทนานุปัสสนา-จิตตานุปัสสนา-ธัมมานุปัสสนา**” โดยพิจารณาถึง “**สูญญตา-อนัตตตา**” คือ สภาวะที่ไม่ใช่ตัวตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สภาวะธรรมเหล่านี้ แฝงด้วยความไม่เที่ยง [อนิจจตา] และความเป็นทุกข์ [ทุกขตา]
- (๒) “**สัมมปธาน ๔**” คือ เน้นการประกอบความเพียรถึง “**สังวรปธาน**” เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น “**ปหานปธาน**” เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว “**ภาวนาปธาน**” เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น และ “**อนุรักษนาปธาน**” เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์
- (๓) “**อิทธิบาท ๔**” คือ ความเลื่อมใส ศรัทธา ความปลงใจเชื่ออย่างมีเหตุผลในพระศาสนา ที่ส่งผลให้เกิดความพอใจที่แรงกล้า เป็นแรงดลบันดาลใจ ให้มุ่งกิจให้สำเร็จตามตั้งใจ ได้แก่ “**ฉันทะ-วิริยะ-จิตตะ-วิมังสา**”
- (๔) “**อินทริย ๕**” คือ จิตที่เป็นอธิบดียิ่งใหญ่เป็นเจ้าการใหญ่ ที่ปิดกั้นอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ไม่ให้เกิดขึ้น ได้แก่ “**สัทธา**” ความเชื่อ “**วิริยะ**” ความเพียร “**สติ**” ความระลึกได้ “**สมาธิ**” ความตั้งจิตมั่น “**ปัญญา**” ความรู้ทั่วชัด
- (๕) “**พละ ๕**” คือ จิตที่เป็นพลังกำลัง ที่เป็นแรงปิดกั้นอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ไม่ให้เกิดขึ้น ได้แก่ “**สัทธา**” ความเชื่อ “**วิริยะ**” ความเพียร “**สติ**” ความระลึกได้ “**สมาธิ**” ความตั้งจิตมั่น “**ปัญญา**” ความรู้ทั่วชัด
- (๖) “**โพชฌงค์ ๗**” คือ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ ที่มีจิตพื้นฐานบริสุทธิ์ “**จิตประภัสสร**” เป็นสมาธิที่แน่นอน “**อัปนาสมาธิ**” ที่มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “**สมาธิ-เอกัคคตาแห่งจิต**” [สติชัดบริสุทธิ์] กับ “**อุเบกขา**” [สัมปชัญญะกล้า-ความรู้รอบชัด] จึงเป็น “**สมาธิในวิปัสสนา**” และ “**จิตผู้วิปัสสนา**” ในบรรดาสภาวะธรรมทั้งหลายในภูมิแห่งวิปัสสนา ได้แก่ “**สติ**” ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง “**ธัมมวิจยะ**” ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม “**วิริยะ**” ความเพียร “**ปีติ**” ความอิ่มใจ “**ปัสสัทธิ**” ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ “**สมาธิ**” ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ “**อุเบกขา**” ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง
- (๗) “**มรรคมืองค์ ๘**” คือ ข้อปฏิบัติอันประเสริฐที่ทำให้พ้นทุกข์ และกลายเป็นอริยบุคคล ดังนี้
- (๑) “**อริยปัญญาสิกขา**” ประกอบด้วย “**สัมมาทิฏฐิ**” เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ริยสังข์ ๔ เห็นไตรลักษณ์ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจสมุปบาท “**สัมมาสังกัปปะ**” ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปี อพยบาทสังกัปปี อวิหิงสาสังกัปปี หรือ กุศล

วิตก ๓ (๒) “อธิศีลสิกขา” ประกอบด้วย “สัมมาวาจา” เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจริต ๔ “สัมมากัมมันตะ” กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ “สัมมาอาชีวะ” เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจลาชีพ ประกอบสัมมาชีพ และ (๓) “อธิจิตตสิกขา” ประกอบด้วย “สัมมาวายามะ” พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน ๔ หรือ สัมมัปปธาน ๔ และ “สัมมาสมาธิ” ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ ข้อพึงสังเกต คือ “มรรคมืองค์ ๘” [อริยมรรค] นี้ เรียกอีกอย่างว่า “อริยมรรคมืองค์ ๘” หรือเรียกชื่อเต็มว่า “อริยอัฏฐังคิกมรรค” ซึ่งหมายถึง องค์ประกอบแห่งข้อประพฤติปฏิบัติอันประเสริฐใน “มัชฌิมาปฏิปทา” แปลว่า “เส้นทางสายกลางแห่งปัญญา” ที่เน้นการศึกษาค้นคว้าที่ถูกต้องในธรรมทั้งหลาย ๓ ขั้นตอนตามหลัก “ไตรสิกขา” ได้แก่ (๑) เริ่มด้วยปัญญา คือ อธิปัญญา (๒) ดำเนินด้วยปัญญา คือ อธิศีล (๓) นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง คือ อธิจิตต์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้แจ้งแทงตลอดใน “อริยสัจจ์ ๔”

ประการสุดท้ายนี้ ในการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ต้องทำให้มาก อย่างสืบเนื่อง อยู่เนืองๆ เป็นนิตย์ ไม่ว่าจะเป็นการอ่านหรือฟังบรรยายจากกัลยาณมิตรก็ตาม เพราะเป็นเรื่อง “ปรมัตตลัจจะ” ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ “อภิธรรม” เพื่อจะให้เข้า “บรมธรรม” หมายถึง “พระนิพพาน” แต่ความสำเร็จในการบรรลุธรรมแห่งการตรัสรู้สัมโพธิญาณนั้น ก็เริ่มด้วยการเจริญ “อิทธิบาท ๔” ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักธรรมของ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น หลักธรรม “อิทธิบาท ๔” นี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติธรรม-โยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรนั้น สามารถบรรลุฌานสมาบัติได้ นั่นคือ “รูปฌาน ๔” ซึ่งหลักธรรม “อิทธิบาท ๔” เป็นหลักธรรมหนึ่งที่อยู่ในธรรมเครื่องเกื้อกูลความตรัสรู้ “สัมโพธิ” หรือสนับสนุน “อริยมรรค” ที่เรียกว่า “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘ ธรรมดังกล่าวทั้งหมดนี้ ย่อมสัมปยุตต์กับ “รูปฌาน ๔” ซึ่งหมายถึง “สมถภาวนา-สมถกรรมฐาน” ที่มุ่งเน้นให้จิตเกิด “ธรรมสมาธิ ๕” และ “ฌานจิต-สมาธิจิต” อันเป็น “จิตประภัสสร” คือ จิตที่ปราศจากนิวรณ์.

